

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НПУ імені М.П.Драгоманова

Серія 19

**КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА
ТА СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ**

Випуск 23

КИЇВ - 2013

УДК: 376 091-058.264

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ТЕМПО-РИТМИЧЕСКОЙ СТОРОНЫ РЕЧИ

Кижло И.В.

Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка

У науковій статті розглядаються лінгвістичний, психолінгвістичний, психологічний аспекти вивчення темпо-ритмічної сторони мовлення. Розкривається роль темпо-ритмічної сторони мовлення у формуванні комунікативної компетенції.

В научной статье рассматриваются лингвистический, психолингвистический, психологический аспекты изучения темпо-ритмической стороны речи. Раскрывается роль темпо-ритмической стороны речи в формировании коммуникативной компетенции.

In the scientific article linguistic, psycholinguistic, psychological aspects of studying of the tempo-rhythmic side of speech are considered. The role of the tempo-rhythmic side of speech in formation of communicative competence is revealed.

Ключові слова: інтонація, темпо-ритмічна сторона мовлення, комунікативна компетенція, модель породження мовлення.

Ключевые слова: интонация, темпо-ритмическая сторона речи, коммуникативная компетенция, модель порождения речи.

Keywords: intonation, tempo-rhythmic side of speech, communicative competence, model of generation of speech.

Формирование темпо-ритмической стороны речи является одним из основных направлений коррекционно-педагогической работы в современной логопедии. Установлено, что темпо-ритмические расстройства не только нарушают речевую функцию ребёнка, но и снижают его работоспособность и продуктивность деятельности.

Современные исследователи указывают на нарушения просодических компонентов при речевых расстройствах органического характера, таких как дизартрия (Е.Ф. Архипова, Е.Н. Винарская, Л.В. Лопатина, и др.), ринолалия (Л.И. Винарская, А.Г. Ипполитова, Г.В. Чиркина и др.) и заикание (Л.И. Белякова, Н.А. Рычкова, В.И. Селиверстов и др.); встречаются отдельные указания на расстройство просодики при алалии (Т.В. Крюк, Н.Н. Трауготт).

Тем не менее, темпо-ритмическая сторона речи объединяет и координирует все составляющие устной речи, включая лексико-грамматическое структурирование, артикуляторно-дыхательную программу и весь комплекс просодических характеристик. Нарушение темпо-ритмической стороны речи оказывает отрицательное воздействие на становление коммуникативной компетенции детей, снижает эффективность общения, что является социально значимой проблемой.

Существуют различные подходы к рассмотрению темпо-ритмической стороны речи.

В лингвистике темпо-ритмическую сторону речи принято рассматривать как совокупность следующих компонентов: ритм, темп, пауза. Исследователи О.С. Ахманова, Г.Н. Иванова-Лукьянова характеризуют ритм как равноправный компонент интонации [1;9]. А.А. Реформаторский, Н.С. Черемсина определяют регулируемую роль ритма. Он «армирует, организует интонацию в процессе порождения речи и, наоборот «строится» из интонации, на базе комплексного восприятия различных ее параметров при восприятии речи», «управляет при порождении речи интонационной структурой и тем самым соотносится с интонацией» [14, с.19]. Одни исследователи видят сущность речевого ритма в чередовании разнотипных явлений, другие – однотипных явлений: повторение ударных и безударных слогов, моментов молчания и говорения, восходящих и нисходящих интонаций, равномерность следования логических ударений. Ритм играет универсальную роль в сознательно значимом эмоциональном континууме. Одной из основных функций речевого ритма считается организующая способность объединять элементы ритмической системы [9;14].

Темп речивыражает скорость произнесения тех или иных отрезков речи во времени, «количества слогов или слов в единицу времени» [9, с. 143]. Он оказывает влияние на функционально-стилистическую дифференциацию текстов и находится в прямой зависимости от содержания высказывания, эмоционального настроения говорящего, жизненной ситуации, представляет собой важное средство логической выразительности и относится к числу «фундаментальных эмоционально-выразительных средств устной речи» [4, с. 84].

Остановимся на характеристике паузы как темпо-ритмического средства. Акустическим коррелятом паузы является отсутствие речевого сигнала, а также падение интенсивности до нуля. Основной характеристикой паузы является ее длительность, колебание которой обуславливается различными причинами: длительная пауза сигнализирует о завершённости высказывания, вопроса, восклицания, короткая чаще встречается на границе незавершённого отрывка и эмоционально окрашенного высказывания. А.М. Пешковский разграничивает паузы как синтаксически соединительные и разделительные, обусловленные разнообразными интонациями. Г.Н. Иванова-Лукьянова классифицирует паузы по месту и способу образования и делит их на грамматические (реальные и нереальные) и неграмматические (сознательно создаваемые: дикторские, психологические и неосознанные: паузы гезитации) [9, с. 96–110].

В целом, учеными лингвистами признается универсальность компонентов и функций темпо-ритмической стороны речи при типологическом своеобразии каждого языка, которая создается путем отбора, комбинации и частотности употребления тех или иных общеязыковых форм и средств речевого общения.

В психолингвистике понятие ритм, темп, паузу принято рассматривать как компоненты интонации, определяя их как «суперсегментные свойства речи, которые в реальной речи не изолированы и не вычленимы» [6, с. 71], они имеют механизм связи между собой и накладываются на линейные единицы речи, выступают в речевом потоке совместно с ними, потому что не могут существовать отдельно. Ориентируясь на «широкое» понимание, в состав интонации включаются мелодика, громкость (интенсивность), тембр, темп, ритм, пауза и ударение [6;9]. Рассмотрим темпо-ритмическую сторону речи как составляющую интонации с психолингвистической точки зрения.

Общепринятой в психолингвистике является концепция И.А. Зимней, Р.М. Фрумкиной, Л.С. Цветковой, согласно которой язык рассматривается как знаковая система. Интонация относится к «метаязыковым» невербальным знакам, которые используются в процессе коммуникации. Тем не менее, в определении интонации как знака, используемого в речевой деятельности общения, в психолингвистике нет единого подхода. Т.М. Дридзе, И.С. Торопцев относят интонацию к знакам с учетом функции уточнения или корректировки смыслового содержания речевого высказывания. Ряд исследователей выделяют интонацию как отдельный самостоятельный знак, некоторые ученые рассматривают интонационное оформление высказывания как общий, универсальный знак, который накладывается на структуру речевого высказывания, «присоединяется» к каждому составляющему семантическому языковому элементу [7;13]. В.П. Глухов рассматривает интонацию как особый, во многом уникальный знак человеческой культуры, обладающий унификацией, максимальной степенью обобщения обозначаемого и универсальностью [5, с. 103–105].

В большинстве моделей порождения речи (Т.В. Ахутина, И.А. Зимняя, А.А. Леонтьев, А.Р. Лурия) темпо-ритмическая программа оформления звучащей речи имеет определенное место. В основном выделяются следующие

уровні: 1) виникнення мотива; 2) формування замысла висказування; 3) смислове структурування замысла; 4) семантичне синтаксировання, пресобразуюче продукт смислового синтаксировання в форму, котра підчинена правилам глибокої граматики; 5) поверхнєвє синтаксировання, представляюче собою процедуру преобразовання висказування в структуру, організовану по правилам конкретного язика з використанням язикових операцій фонологічного, артикуляторного, просодического, синтагматического, парадигматического типу; 6) фонологічне і моторне програмування висказування, передбачаюче сегментарний і супрасегментарний рівні. Цей процес здійснюється на фоні фонационної, артикуляційної, ритміко-слової і темпо-ритмічної програм зовнішньої реалізації речі, в основі котрих лежать відповідні речепроісносительні навички [2;7;10;]. Більшість дослідників признають смислорозличительну функцію супрасегментних одиниць в процесі восприяття і розуміння речевого висказування [11;13].

Таким образом, в більшості моделей породження речі темпо-ритмічна сторона речі являється результатом втілення замысла висказування в лінійно-інтонаційній схемі, актуалізуючись в речі, набуває когнітивну окраску. Вибір темпа речевого висказування, паузація, залежить від комунікативного мотива, ситуації і засобів спілкування. Темпо-ритмічно-інтонаційне членення пронизує всі фази побудови висказування, починаючи від намірення говорячого (інтенція), включає лексико-синтаксическе структурування, а також моторно-дихальну ритмізацію речевого потоку (артикуляція і дихання) [5].

В психологічному розумінні значимість темпо-ритмічної сторони речі розглядається в здійсненні комунікативної функції. Темпо-ритмічна сторона речі як структура невербального поведіння взаємодіє при вираженні комунікативних значень з мимікою, жєстами і телодвиженнями говорячого, забезпечує розуміння глибокого смислу, підтекста, за допомогою інтонаційного і стилістического аналізу, миміческих компонентів. Дані онтогенеза свідчать про те, що інтонаційні засоби восприймаються і засвоюються дітьми значно раніше, ніж починається формування словесної речі, а просодическі проявленія, виражені в формі емоційно-виразительних вокалізацій, являються передумовою язикового розвитку дитини [8].

В сучасній логопедії прийнято диференціювати порушення темпо-ритмічної сторони речі не судорожного характеру і порушення темпо-ритмічної сторони речі судорожного характеру (заїкання).

Відомо, що розвиток речі нерозривно зв'язаний з розвитком темпо-ритмічної здатності. Відбувається тісна зв'яз між ритмічною здатністю і вищими психіческими функціями, діяльністю і поведінкою людини. Формуючись ритмічна здатність являється засобом просторово-часової організації рухів, діяльності і поведінки дитини. Основною передумовою для формування темпо-ритмічної сторони речі являється розвиток почуття ритму і темпа. Розвиток моторики, зорово-двигальної координації, емоційної сфери і речі тісно зв'язані з процесом становлення почуття ритму. Почуття ритму і темпа сприяє гармонізації психіческого розвитку дітей, позитивно впливає на речевий онтогенез, зокрема координує діяльність речевого периферического апарату [12].

Генетическі корні почуття ритму уходят в дитинський вік. Основи для формування складного почуття ритму закладаються на найраніших етапах онтогенезу, коли відбувається формування складних функціональних зв'язів в мозгових структурах, забезпечуючих адекватну інтегративну діяльність мозку [4].

В цілому ритм грає важливу роль в життєдіяльності організму в збереженні гомеостазу, підтриманні його на оптимальному рівні, в координуванні діяльності всіх органів, збереженні синхронності їх роботи по відношенню один до одного.

Психолого-педагогіческі дослідження Л.А. Венгер, зв'язані з вивченням онтогенезу почуття ритму показали позитивну роль цілеспрямованих розвиваючих впливів на оволодіння ритмічною здатністю нормально-розвиваючись дітьми дошкільного віку [3].

В зв'язі з цим особу актуальність і корекційно-розвиваючу значимість набуває розвиток почуття темпо-ритму для дітей з порушеннями речі, зокрема для дітей з заїканням, так як це розстройство, перш за все, зв'язане з дискоординатією речевих рухів периферического апарату в процесі висказування.

Обобщив існуючі підходи до розгляду темпо-ритмічної сторони речі, відзначимо наступне. В лінгвістическому і психолінгвістическому аспекті темпо-ритмічна сторона речі являється регулятором, стрижнем речевої інтонації, одним з найважливіших засобів логіческої виразительності, дозволяє передати зміст висказування, в залежності від емоційного настрою говорячого і життєвої ситуації, являється результатом втілення замысла речевого висказування. В психологічному аспекті розглядається як структура невербального поведіння, забезпечує розуміння глибокого смислу, підтекста речевого висказування. Таким образом, темпо-ритмічна сторона речі організує речеве висказування, емоційно окрасує його, дозволяє передати смислову сторону висказування.

Аналіз основних аспектів вивчення темпо-ритмічної сторони речі дозволяє визначити значення темпо-ритмічної сторони речі в процесі комунікації, може послужити основою для створення програми дослідження і корекції порушень темпо-ритмічної сторони речі у дітей з речевими розстройствами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов //О.С. Ахманова. – 2-е изд., стереотипное. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 606 с.
2. Ахутина, Т.В.Порождение речи: нейролингвистический анализ синтаксиса / Т. В. Ахутина. – М.: URSS ЛКИ, 2007.– 213с.

3. Венгер, Л.А. Педагогика способностей // Л.А. Венгер. - М.: Знание, 1973. - 96 с.
4. Винарская, Е.Н. Раннее речевое развитие ребенка и проблемы дефектологии: Периодика раннего развития. Эмоциональные предпосылки освоения языка /Е.Н. Винарская. — М.: Просвещение, 1987. - 159 с.
5. Глухов, В.П. Формирование связной речи детей дошкольного возраста с общим речевым недоразвитием / В.П.Глухов. - Москва: АРКТИ, 2004. - 163 с.
6. Здорова, Б. Б. Зависимость просодических элементов речи от ее темпа / Б. Б. Здорова // Актуальные вопросы интонации: сб. науч. тр. – М., 1984. – 131 с. – С. 71.
7. Зимняя, И.А. Лингвopsихология речевой деятельности / И.А.Зимняя; Рос.акад. образования, Моск. психол.-соц. ин-т. - М.: МПСИ. - Воронеж: НПО "МОДЭК", 2001. – 428 с.
8. Жинкин, Н.И. Психологические основы развития речи / Н.И. Жинкин // В защиту живого слова. – М., 1966. – 96 с.
9. Иванова-Лукьянова, Г. Н. Культура устной речи: интонация, паузирование, логическое ударение, темп, ритм: учеб. пособие //Г. Н. Иванова-Лукьянова. – М., 2000. – 197 с.
10. Леонтьев, А.А Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / А.А.Леонтьев. - М.: Едиториал УРСС, 2003. – 306 с.
11. Лурия, А.Р. Основные проблемы нейролингвистики / А. Р. Лурия. – М.: URSS: ЛКИ, 2007. – 252 с.
12. Петрова, В.Г. Кто они, дети с отклонениями в развитии? / В.Г.Петрова, И.В.Белякова; Акад. пед. и соц. наук, Моск. психол.-соц. ин-т. - М.: МПСИ: ООО "Флинта", 2000. - 103 с.
13. Цветкова, Л. С. Нейропсихология счета, письма, чтения: нарушение и восстановление / Л. С. Цветкова. – Москва – Воронеж, 2000. – С. 149–157.
14. Черемисина, Н. В. Законы и правила русской интонации: учеб. пособие / Н. В. Черемисина. – М.: Флинта: Наука, 1999. – 520 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БУДУЩЕГО